

**Biblioteka
LingVariów**

Tom 23

Słowiańska frazeologia gwarowa

**pod redakcją
Macieja Raka i Kazimierza Sikory**

**Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki**

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

Biblioteka „LingVariów”

T. 23

Redaktor naukowy serii

Mirosław Skarżyński

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

pod redakcją

Macieja Raka i Kazimierza Sikory

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Biblioteka „LingVariów” T. 23

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

pod redakcją
Macieja Raka i Kazimierza Sikory

**Księgarnia Akademicka
Kraków 2016**

Recenzenci

prof. dr hab. Wiesław Boryś
prof. dr hab. Adam Fałowski
prof. dr hab. Stanisław Koziara
dr hab. Alicja Nowakowska, prof. UW.

Redakcja

Justyna Wójcik

Korekta

Karolina Bogacz i Magdalena Romanowska

Skład i łamanie

Małgorzata Manterys-Rachwał

Okładka

Paweł Sepielak

Publikacja dotowana przez Wydział Polonistyki UJ

ISBN 978-83-7638-738-3 (wersja papierowa)

ISBN 978-83-7638-739-0 (e-book)

<https://doi.org/10.12797/9788376387390>

© Wydział Polonistyki UJ oraz autorzy

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	7
-------------	---

ZAGADNIENIA OGÓLNE

ANNA TYRPA, Co wiemy o frazeologii gwarowej w 2015 roku?	13
MACIEJ RAK, Czego nadal nie wiemy o frazeologii gwarowej?	31
KAZIMIERZ SIKORA, „Komu Pan Bóg rozum odbiera?” – czyli kilka uwag na temat pragmatyki przysłów	43
ОЛЕНА ВІТАЛІЙВНА ДЕХТЯРЬОВА, Щодо визначення поняття діалектна фразеологічна одиниця (на матеріалі художніх творів західноукраїнських письменників) ...	53

FRAZEOGRAFIA GWAROWA

FABIAN KAULFÜRST, Dolnoserbiska frazeologija. Aktualna żelabność mjazy rewitalizaciju rěcy a historiskeju frazeologiju	65
LIDIA PRZYMUSZAŁA, O problemach leksykograficznego opisu frazeologii w słownikach gwarowych (na przykładzie <i>Słownika gwar śląskich</i>)	75

FRAZEOLOGIA ŹRÓDŁEM WIEDZY O CZŁOWIEKU

MACIEJ RAK, Wartościowanie w animalistycznej frazematyce gwar polskiego Podtatrza.....	89
KATARZYNA KONCZEWSKA, Frazeologizmy i paremie białoruskich gwar grodzieńskich jako źródło rekonstrukcji obrazu świata mieszkańców wielonarodowościowego regionu.....	109
MAGDALENA DUDA, Ciało człowieka we frazeologii okolic Tarnowa	125
НАТАЛІЯ ХІБЕБА, Бойківські весільні фразеологізми: етнокультурне прочитання	137

SACRUM I PROFANUM

Галина Тимошик, Паремії зі святописемними антропонімами в лексикографічному збірнику <i>Галицько-руські народні приповідки</i> Івана Франка	157
EMIL POPŁAWSKI, Święty Mikołaj w polskiej gwarowej przestrzeni paremiologicznej. Glosa do kulturowego wizerunku biskupa Miry	183

RENATA DŹWIGOŁ , <i>Ś ciebie mo diobol pociechę</i> . O charakterze człowieka na podstawie frazeologizmów i paremii z pola leksykalno-semantycznego <DIABEL>	195
ІРИНА ЧИБОР , Етнокодуння міфологічних уявлень про чорта в українській діалектній фразеології	209
ЗОРЯНА ВАСИЛЬКО , Інтерпретація паремій із мікрообразом-символом <i>сонце</i> в лексикографічному збірнику <i>Галицько-руські народні приповідки</i> Івана Франка	219
МОНІКА ВУЛАВА , Paralusz i inne „odmiany złośliwych diabłów”, czyli o związkach między chorobą a diabłem we frazeologii gwarowej.....	229

BIEDA

ЕВА МЛЫНАРЧЫК , Językowy obraz pożywienia ludności wiejskiej w sytuacjach niedostatku materialnego (na przykładzie wybranych frazemów).....	253
ІЛОНА ГУМОВСКА , Językowy obraz biedy w związkach frazeologicznych i paremiach o charakterze gwarowym	267

Зоряна Василько

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ІМ. ПЕТРА САГАЙДАЧНОГО, ЛЬВІВ

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПАРЕМІЙ ІЗ МІКРООБРАЗОМ-СИМВОЛОМ

СОНЦЕ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНОМУ ЗБІРНИКУ

Галицько-руські народні приповідки Івана Франка

Streszczenie

Niniejszy artykuł dotyczy sposobów językowego wyrażania etnokulturowego konceptu „słońce”. Leksem *słońce* jest częstym komponentem jednostek zebranych w *Galicyjsko-ruskich przysłowiach ludowych* Iwana Franki.

Autorka artykułu przygotowała statystyczny opis nominacji i dzięki temu ujawniła odniesienia do biblijnej historii stworzenia świata. Szczególną uwagę poświęciła modelom asocjacyjnym mikroobrazu-symbolu słońca.

У сучасних студіях лінгвісти все частіше заглиблюються у витoki народно-го мислення, що пов'язано з ментальними особливостями образного світо-сприймання й світовідображення. Особливу увагу мовознавці приділяють питанням національної специфіки мовних явищ, досліджують глибини на-ціонального способу мислення. Мова розглядається як вербалізація індиві-дуального та національного мислення, персоналізована психічна реакція на навколишній світ, художньо-естетичне моделювання свідомості. Кожна мов-на одиниця, зорієнтована на концептуальний простір довкілля, є мовленне-вим виявом того чи іншого його фрагмента, тому мовна одиниця функціонує часто не просто як слово-номінація з одним чи кількома значеннями, а як слово-концепт – вмістилище узагальненого культурного смислу (сенсу), що дає підстави вважати мовну одиницю культурним концептом. Серед різних методик концептуального аналізу вирізняється етноцентрична концепція Анни Вежицької, яка ґрунтується на тому, що значення зумовлене менталь-ністю конкретного етносу (Вежицкая 1991: 289). Національна картина світу

передбачає наявність етнічного компонента, який відтворений у поєднанні традицій, звичаїв, вірувань, тобто тим, що визначає етнічний стереотип поведінки представників того чи іншого етносу. На думку Дмитра Ліхачова, концепт є результатом зіткнення словникового значення з особистим і народним досвідом людини (поклик за: Маслова 2011: 43). Отже, концепт наділений не лише власне лінгвістичною, а й культурною інформативністю, тобто в ньому спостерігаємо асоціативне нашарування культурних смислів на основне (словникове) значення або культурні сугестії речі. Валентина Маслова підкреслює, що впорядковане поєднання концептів у свідомості людини створює концептуальну систему, але під впливом постійного процесу пізнання концептуальна система постійно змінюється. Мовна картина світу відтворює національну картину світу у мовних одиницях різних рівнів (Маслова 2011: 65). Сприйняття світу зумовлене належністю до тієї чи іншої культури та суто індивідуальними особливостями.

До характерних особливостей етноестетики українців дослідники зараховують особливо інтимний зв'язок людини з природою, відображений зокрема у фольклорі. Кожний мотив народної творчості – це живий зв'язок із рідною природою, яка пробуджує прадавню образну пам'ять, що „розгортається в системі тонких словесно-символічних узагальнень, індивідуально-неповторних естетичних структур, які впливають на емоції читача, збуджують його власну творчу уяву, глибинну образну пам'ять колективного несвідомого, яка об'єднує людей і на тонкому психічному рівні формує спільноту «український народ»” (Ставицька 2001: 15).

Чи не найяскравішим зразком збірань народної мудрості є *Галицько-руські народні приповідки*, що їх зібрав та упорядкував Іван Франко, „щоб показати, який багатий і важкий скарб вносять приповідки в скарбівню нашої мови і який широкий та високий образ дають вони про духове життя, інтелігенцію, гумор, іронію і життєву обсервацію нашого народу” (Франко 1907: 2). Цінність такої праці ще й в тому, що, як зазначив сам упорядник, „при кожній приказці зазначено місцевість (всього 178), де вона записана, подано пояснення про її походження, проведені паралелі з афоризмами інших народів” (Франко 1901: 7). Коментар, яким упорядник супроводжує кожну паремію, допомагає відтворити всі смислові відтінки, які вкладали респонденти у зміст паремії. Тому, попри критику Юрія Шевельова, який вважав Франковий метод укладання збірника за головним словом механічним і спрощеним, і зазначав, що „суть багатьох прислів'їв не центрована в «головному слові», а тотожна з поняттям, безпосередньо не названим” (Шевельов 1985: 57), саме в коментарі до кожного слова І. Франко як укладач подав, крім головного слова, ще й поняття, із яким ототожнюється прислів'я.

Перші спостереження людини над світом, перші спроби дати йому пояснення віддзеркалюють архетипні уявлення про першоеlementи буття.

Змальовуючи національний образ простору, українці щоразу занурювалися в місцину природних стихій та реалій – сонця і вогню, води і вітру, землі і неба, снігу і дощу, витворивши чимало макро- та мікротекстів із такими важливими для них номінаціями. Ці етномарковані образи й символи стали невід’ємним вербальним складником традиційної народної творчості, що становить мовностилістичне підґрунтя в українському дискурсі.

Назви природних реалій докільля як складники відповідних лексико-семантичних груп (*стихії, рослини, тварини, пори року, географічно-ландшафтні об’єкти, небесні світила* та ін.) по-різному представлені в *Галицько-руських народних приповідках* І. Франка.

Для народної творчості помітно характерним є часте використання перших реалій відомого біблійного сюжету про створення світу (сонце, земля, вода, небо) та багатьох інших – *сонце* (50 паремій), *земля* (51), *вода* (129), *небо* (10) та ін., – проте щоразу вони набувають у мовних візіях різної інтерпретації. На початкових етапах свого розвитку, коли людина усвідомлювала себе як частину природи, ця уява була дуже примітивною. У процесі трудової діяльності люди постійно стикалися з прихильними і ворожими силами природи, відчували свою безпорадність, беззахисність. Прагнення отримати добрий врожай, захистити себе від зла породило бажання задобрити сили природи. Людина звертається до магії слова, вірячи, що саме так вона може вплинути на природні явища. Спостереження за природою та віра в її магичну силу знаходили відображення в усній народній творчості.

З-поміж знакових образів привертає увагу космонім *сонце*. Серед усіх явищ небесної сфери концепт *сонце* є одним із найскладніших та найбільш неоднозначних. Він має не лише самостійну семантику, але й набуває додаткових естетичних смислів. Пояснюється це тим, що сонце – це передусім ‘центральне небесне світило Сонячної системи, що має форму гігантської розжареної кулі, яка випромінює світло й тепло. *До (світ) сонця* – дуже рано, до настання дня. *За сонцем* – у напрямку руху сонця. *Місце під сонцем* – місце, призначення в житті, суспільстві і т. ін. *Під сонцем* – у світі, на землі, на волі. *Проти сонця* – обличчям до сонця. *(Разом) із сонцем* – рано, удосвіта’¹ (ВТССУМ 2009: 1357). Словник подає також інші значення цієї лексеми: ‘2. Відбиття, відображення чим-небудь або у чомусь цього небесного світила. // Величезна розжарена маса чого-небудь, що нагадує небесне світило; яскравий спалах чого-небудь. 3. Світло й тепло, що випромінюється цим світилом. // Відбиття, відображення сонячного проміння. // Місце, простір, охоплені світлом і теплом цього світила. // Ясна сонячна погода. // Життєдайна, животворча енергія цього світила. *За сонця* – протягом денного часу, поки видно,

¹ Значення лексеми подаємо за словником: В.Т. Бусел, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Ірпінь 2009. У тексті скорочено ВТССУМ.

завидна. 4. *перен.* Про те (того), хто (що) є джерелом життя, втіхи, радості і т. ін. для когось. 5. *перен.* Те, що освітлює шлях, той, хто веде за собою (у житті, боротьбі і т. ін.); 6. Центральна планета інших планетних систем. 7. Гімнастична вправа' (ВТССУМ 2009: 1357).

Роль Сонця у процесах виникнення та еволюції життя важко переоцінити. Із позиції астрономії Сонце для Землі – потужне джерело космічної енергії, яке дає світло та тепло, необхідне для існування всього живого. Попри те, що Сонце – звичайна жовта зірка, яких можна чимало знайти в Галактиці, завдяки своїй наближеності до планети постає унікальним об'єктом для вивчення і представлено не лише у мовній картині світу, але і як наукове поняття. Не менш важлива роль сонця в релігійній та філософській картинах світу.

Дослідження сонця здавна привертало увагу науковців. Деякі філологічні аспекти висвітлені в роботах Вікторії Дроботун, Тетяни Берест, Лариси Горболіс, Євгенії Панасової, Катерини Віслової, Олени Маленко, Тетяни Космеди та Наталії Плотнікової, Олени Пахомової, Олени Слюніної, Ірини Сасвич. Розгляд особливостей мовного вираження архетипного концепта, зокрема в українській пареміосистемі, здійснюється задля більш ретельного вивчення характеру мовної картини світу.

Помітно, що мотив сонця – наскрізний у народній творчості, що зреалізований у розмовних фраземах та оригінально перевтілений у художні метафори. У загальномовному значенні *сонце* є символом джерела життя, світла, вічності. В образному баченні сонця відбиті насамперед міфологічні погляди праукраїнців: символічний образ є позитивно конотований, сприймається як символ творчої енергії, найчастіше – як символ Всевидючого божества, Вищої космічної сили, Центру буття, Матері всесвіту (Жайворонок 2006: 564).

По-особливому висвітлює народна свідомість любов до сонця, викриваючи його справжню цінність і силу, порівнюючи сонце зі світом (асоціативна модель **сонце – світ**), тобто зі самим життям: *Аби-м сьвіта-сонцьи не видів, як я то видів!* (Наг.)². У коментарях І. Франко зазначає, що так „Заклинає себе чоловік, що не видів чогось” (Франко 1909: 148).

Знакова для аналізованих фразем сакралізація образу *сонця*: *Будé єдного сонця на небі* (Ільк) *Досить...* (Гнідк.). У лаконічному коментарі до паремії упорядник передає думку респондентів про те, що „Досить одного Бога” (Франко 1909: 148). Асоціативна модель **сонце-Бог** виявляється при переміщенні сонця як фізичного тіла на ідею сонця як святості: сонце є те, через що проявляється Бог. Конкретний образ світила переростає в ідею, моральний зв'язок святості, норму людської поведінки. Розуміння сонця як бога зародилося ще в язичницьку пору, коли формувалися давні уявлення наших

² Скорочення, які подає І. Франко у *Галицько-руських народних приповідках*, уточнені в передмові до першого видання: Франко 1901 р.

предків, але разом із християнськими вони досі живуть у мові і культурі. Для українців, що здавна були сонцепоклонниками, сонце стало еквівалентом духовного багатства і чистоти. Мабуть, через те з богом-сонцем пов'язувались із давніх-давен надії на праведний суд і справедливе заступництво: *А сонць бись праведного не виділа!* (Княж.); *Сонце на всіх однаково съвітит* (Наг.) – „Воно не робить різниці між добрими й злими”, – паремією, очевидно, респонденти підкреслили Божу любов до різних людей: і хороших, і поганих. *Сонце съвітит на добрих і злих* (Наг.) – „Воно не знає різниці між добрими і злими”; *Хто від сонця бігає, часто зазябає* (Гнідк.) – „Хто тікає від сонця, шукає собі зими й холоду, у яких може загинути”; *Съвітит сонце, хоть пес на него бреше* (Гнідк.) – упорядник зауважує, що „Крім дослівного значіння має приповідка також значінє, що чесний чоловік не звертає уваги на лайки і клевети нечесних людей”.

Через безмежну віру українців у небесне світило – символ вічності – простежуємо наскрізну тему супротиву життєвим випробуванням. Тематика, що передає асоціації **сонце – оптимізм**, безмежну **віру** в щасливе майбутнє, передана низкою паремій у збірці *Галицько-руські народні приповідки*, зокрема: *„Засъвітит сонце і в моє віконце* (Наг.) – яка стверджує, що – *І мені настане щасливіше жите*” (Франко 1909: 148); *І перед нашими воротами колись сонце зійде* (Мінч.. Петр.) *...засвитає* (Ільк.), означає, як зазначає Іван Франко, *„І в нашій домі настане колись щасливіше жите*” (Франко 1909: 148); *„Лице на моїх воротах сонце засвитає* (Ільк.) – *Говорить бідний чоловік надаючи ся поправи своєї долі*” (Франко 1909: 148).

Водночас у фольклорному мовленні чітко вичленовується антитеза, що ґрунтується на міфічних уявленнях **сонце (як світло) – місяць (темрява / пільма)**: денне світило (сонце) протиставляється нічному світилу (місяцю). Солярні міфи прийшли на зміну давнішим астральним міфам, побудованим зокрема на возвеличенні місяця, який, за повір'ям, створив князь пільми, світить відображенням сонячним світлом і символізує потойбічне життя, світ мертвих, таємниче і загадкове буття.

Така антитеза **сонця – місяця (світла – пільми)** трансформувалася в асоціативну модель **сонце – відчай/ безнадія** і в пареміологічному збірнику І. Франка передана фраземами: *„Не маю ні від сонця, ні від місяця* (Коб.) – *Говорять про чоловіка, що не має потіхи ні відки*” (Франко 1909: 149); *„Ні від сонця, ні від місяця* (Гнідк., Мінч.) – *Не має радости ні в день, ні в ночі*” (Франко 1909: 149); *Ні від сонця тепла, ні від місяця съвітла* (Луч.) (Франко 1909: 149).

Космонім **сонце** в *Галицько-руських народних приповідках* часто вносить у паремії темпоральні ознаки (**сонце – час**) і номінує події, які відбуваються у світлу, темну пору дня, до сходу сонця, до заходу, в обід тощо. Вчашно зробленою була справа, виконана *за сонця* (удень): *„За сонцьи зробити*

(Наг.) – Зробити до заходу сонця” (Франко 1909: 148) – тлумачить І. Франко. Концептуальна модель *захід сонця* набуває асоціативно-порівняльного характеру – кінець певного етапу життя, минулості всього сущого. Захід сонця у віруваннях українців означав гнів Божий, праведне покарання, біду, скорботу, страждання: „*Тобі коло того й сонце зайди* (Жидач.) – Ти при сій роботі запізниш ся поза захід сонця” (Франко 1909: 150); „*Сонце спочило* (Ільк.) – Говорять про захід сонця” (Франко 1909: 150). „*Сонце схилило си до заходу на два буки* (Город.) – Говорять про стан сонця низько над західним обрієм” (Франко 1909: 150); „*Сонце варит* (Гнідк.) – Говорять про літну спеку” (Франко 1909: 149). Цікавою є паремія, яка передає міф про купель сонця: „*Сонце ся в морі купає* (Ільк.) – Народне віруванє, що сонце заходячи входить у море і купає ся в ньому всю ніч аж до сходу” (Франко 1909: 150).

Пізній час респонденти передавали, зокрема, такими пареміями: „*Вже сонце на дві кочерги над заходом стоїит* (Орт.) – Так означають пізне пополудне” (Франко 1909: 148); „*Вже сі сонце на оборотину до гори підхопило* (Наг.) – Так означають час пізнього поранка” (Франко 1909: 148); „*Сонінько загору, тобі пане насеру* (Кукиз.) – Говорили панщизняні робітники по заході із панщизняної роботи” (Франко 1909: 149); „*Сонце низько, вечір близько, до дому далеко* (Сор.) – Говорить чоловік вандруючи з чужини до дому” (Франко 1909: 149).

Часто сонце ототожнювалося з ранком, із початком нового дня, тому ранню годину передавали такими пареміями: „*До сонць вставати* (Наг.) – Вставати перед сходом сонця” (Франко 1909: 148); „*Сонце підбігло в обіди* (Город.) – Означають час коло 9–10 години перед полуднем” (Франко 1909: 149); „*Сонце підійшло в гору, як нараз буком кинути* (Город.) – Пояснюють стан сонця коло 6 години в літі” (Франко 1909: 150). Здебільшого всі темпоральні паремії мають ознаки проминальності, швидкоплинності життя, минулості цього світу, підкреслюють усевладність трансцендентної категорії часу.

Опозиційна асоціація **сонце літнє – зимове** (із відповідними ознаками **тепле – холодне**) передана пареміями: „*Сонце світить, дощик кропить, чарівниця масло робить* (Ільк.) ...дощ іде ...масло б'є. (Дрог.) – Говорять про літній теплий дощ, в часі якого сонце світить звичайно на заході” (Франко 1909: 150). „*Сонце блищить, а мороз тріщить* (Сіл. Б.) – Говорять про ясний, морозний день” (Франко 1909: 149).

Часто в міфотворчій народній свідомості простежується аксіологічна опозиція **добро – зло**: „*Не на тебе самого сонце світит* (Наг.) – Говорять завидющому чоловікови, який бажав би іншим умити навіть денного світла” (Франко 1909: 149).

Вибудовуючи асоціативні паралелі із життям (молодістю, надією, радістю, **своєчасністю**), з одного боку, та смертю (несчастьям, **несвоєчасністю**, старістю, безнадією) – з іншого, у таких паралелях аксіологічне значення лексичної

одиниці поляризується в межах висловлювання: „*Заки зійде сонце – роса очі виїсть* (Мик. Н. Дн.) – Говорить нещасливий чоловік даремно очікуючи щасливого повороту в його життю” (Франко 1909: 148); „*Нім сонце зайди, то сі смеркни* (Жидач.) – Се буває звичайно в горах, де долинами смеркає ся швидше, ніж сонце зайде за гору” (Франко 1909: 149); „*Нім сонце зійде, роса очі виїсть* (Ільк., Кобр., Лев., Петр.) (Франко 1909: 149); „*Оглынуло сі сонце над вечір – чом в день не світило* (Сор.) – Рефлексія нещасливого чоловіка, якому щастє не служило все жите, а усміхає ся тільки під кінець життя” (Франко 1909: 149); „*Сонце мі зайде, поки там зайду* (Наг.) – Сонце зайде, поки я буду в дорозі до даного місця” (Франко 1909: 149); „*Як не було сонця з рана, то по полудни вже не треба* (Видинів) – Рано сонячне тепло і світло важнійше як по полудни, але в робочі дні літок пополуднішне сонце буває дуже корисне для праці в полі” (Франко 1909: 150).

Опозиція **досконале-недосконале сонце** передана пареміями: „*І сонце не всі гори освічує, хоть високо ходит* (Гнідк.) – Бувають у високих горах місця, до яких світло сонця ніколи не доходить” (Франко 1909: 148); „*І сонце свої плями має* (Гнідк.) – І найкраща річ на світі має свої хиби” (Франко 1909: 148); „*Не тільки сонць, що через вікно видно* (Явор.) – Світ щирокий і сонце тільки по часті освічує його” (Франко 1909: 149).

Традиційним для української ментальності є зіткнення контрастних лексем (**сонце – місяць; сонце – зоря, сонце – роса; сонце – вода** (дош), навіть **сонце – вертеп**), побудованих на логіко-смысловому ототожненні й протиставленні природних стихій, небесних світил тощо: „*Заклинає сонцем, місяцем, росами, водами, зорями і вертепами* (ЮК.) – Формула заклинання” (Франко 1909: 148); „*Аби сонце світило, а місяць і зорі як хотят* (Дар.) – Жартівливий вислов: аби мені була головна основа житєвого щастя пр. здоровлє, розум, то про инші приємности мені байдуже” (Франко 1909: 148).

Для очевидних, збагнених речей, які не потребують роз’яснення, упорядник подає такі паремії: *Сонце обяснювати* (Гнідк.) (Франко 1909: 149); *Сонце піджигати* (Гнідк.) (Франко 1909: 149). Щоправда, упорядник для таких очевидних речей подає своє тлумачення – „Значіне неясне”.

Водночас, пояснюючи паремію *Сонцьи решетом не вхопиш* (Наг.), І. Франко згадує анекдот „про бабу, що збудувавши хату без вікон пробувала решетом внести до неї троха сонячного світла” (Франко 1909: 150). Натомість у польській мові для позначення очевидних речей співзвучний з українським фразеологізм: *jasne jak słońce*. А от фразеологізм *poruwać się z motyką na słońce*– приступати до якогось важкого завдання, не маючи потрібних засобів чи сил, не має відповідника в українській мові.

Засвідчено чимало в українському фольклорі замовлянь та проклять із концептом **сонце**: *Аби-м сьвіта-сонцьи не видів, як я то видів!* (Наг.) (Франко 1909: 148); *А сонць бись праведного не виділа!* (Княж.) (Франко 1909: 148);

Бодай ся на тебе ясне сонічко не дивило! (Лол.) (Франко 1909: 148); *Бодай тебе сонце не виділо!* (Стан.) (Франко 1909: 148); *Сонце би тя побило!* (Ільк.) (Франко 1909: 149).

Із сонцем пов'язували і народні прикмети: „*Коли сонце обзирає ся, буде дощ* (Богородич.) – Сонце обзирає ся, коли раптом вигляне ізза хмари” (Франко 1909: 149); „*Сонце в завалу зайшло, буде дощ* (Наг.) – Завала – чорна хмара на заході сонця” (Франко 1909: 149); „*Сонце припікає, дождж буде* (Наг.) – В літі по спеці часто буває дощ” (Франко 1909: 150); „*Сонце рано схопило сї, в день дождж буде* (Наг.) – Коли в хмарний день літний сонце з рана світить ясно, а потім заходить за хмару, то кажуть, що сонце схопило ся рано. В такий день звичайно по полудни або рано буває дощ” (Франко 1909: 150).

Отож, відлуння світоглядних переконань того чи іншого етносу збереглося в мові до сьогодні. Коли кажемо: *сонце встало/сіло/пішло/зайшло/підхопило/виділо/оглянулося/озирнулося/б'є/спочиває/купається*, то не замислюємося над тим, що всі ці мовні конструкції – продукти давнього анімістичного світогляду, адже для української мовної картини світу характерним є уявлення про сонце як живу істоту, що знаходить свій вияв у переосмисленні стертої метафори. Щоправда сьогодні наведені вислови сприймаємо або як звичайні типові мовні звороти, формули, або ж як мовнопоетичні образи, словесні символи.

Як і передбачав Іван Франко, його лексикографічна праця *Галицько-руські народні приповідки* справді дала невичерпний „матеріал до студій над нашими приповідками і їх культурним та язиковим значенім, над їх мішаним, національним та інтернаціональним характером” (Франко 1907: 2). Концепти як складові мовних картин світу актуалізуються і відповідно об'єктивізуються в різних культурах і дискурсах неоднаково. Поняття *сонце* має не тільки загальнокультурні ознаки, пов'язані із життям, теплом, енергією, світлом і радістю, але й відмінні асоціативні реакції, що визначають її емоційно-оцінний статус у різних культурах. Враховуючи, що ментальність кожного народу пов'язана з осягненням ним Всесвіту, етнічна специфіка міжособистісного й міжнаціонального спілкування, яка репрезентує ментальний пласт комунікації через народну творчість, на сьогодні вивчена недостатньо. Дослідники українського пареміологічного фонду зауважують, що паремії можна вважати своєрідним кодексом неписаних законів моралі і поведінки, адже повага до традиції, знання української мови як рідної і як державної – це важлива умова розвитку суспільства, становлення державності.

Література

- ВЕЖБИЦКАЯ А., 1991, *Понимание культур через посредство ключевых слов*, Москва.
- ВТССУМ: В.Т. Бусел (ред.), *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Ірпінь 2009.
- ФРАНКО І., 1901–1910, *Галицько-руські народні приповідки*, Львів.
- ЖАЙВОРОНОК В., 2006, *Знаки української етнокультури. Словник-довідник*, Київ.
- МАЛЕНКО О., 2012, *Етнокоди художнього мовосвіту в поетичних текстах М. Стельмаха*, „Культура слова”, № 76, с. 59–65.
- МАСЛОВА В., 2011, *Введение в когнитивную лингвистику*, Москва.
- СТАВИЦЬКА Л., 2001, *Національна ідея у дзеркалі образу України*, „Дивослово”, № 4, с. 15–17.
- ШЕВЕЛЬОВ Ю., 1985, *З проблем української пареміології середини 19 сторіччя*, Саут-Бавнд-Брук.

www.akademicka.pl

